

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Формування екологічної культури майбутніх учителів є складником професійної підготовки. Виникає потреба внесення ефективних змін у зміст і методи підготовки фахівців відповідно до майбутньої діяльності. У статті розкрито проблему формування екологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у закладі вищої освіти. Процес удосконалення екологічної культури студентів педагогічного напрямку підготовки має здійснюватися системно, реалізуючи конструктив трьох провідних факторів: екологічної освіти, екологічного виховання, еколого-практичної діяльності. Досліджено основні умови забезпечення екологічної культури студентів, що створюють об'єктивні можливості розроблення певної педагогічної системи. Від якості підготовки майбутніх учителів буде залежати рівень культури й моральності майбутніх поколінь.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічне виховання, організація навчально-виховної роботи, педагогічні умови, педагогічна система.

Стратегічні напрями розв'язання екологічних проблем все більше зміщуються у бік зміни суспільної свідомості, способу мислення та поведінки, вироблення нових життєвих цінностей. Ці зміни передбачають упровадження системи цілеспрямованої екологічної освіти і виховання нового покоління, у якій особлива роль належить загальноосвітнім навчальним закладам. Нові вектори реформування шкільної освіти спрямовані на посилення екологічної підготовки учнів, що передбачає формування системи екологічних знань, розвиток екологічної грамотності, розширення екологічного світогляду. Суттєвого значення у цьому процесі набуває якісно організована навчально-виховна діяльність вчителя і учнів, що передбачає постійний пошук інноваційних підходів до вивчення природничих дисциплін.

Унесення коректив у професійну підготовку учителів природничих спеціальностей та пошук ефективних шляхів формування екологічної культури здійснюється, ураховуючи положення нормативних документів державного рівня, зокрема Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів (2009), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти України (2013), Концепції “Нова українська школа” (2016). Питання реалізації зазначених документів пов'язано з внесенням коректив у професійну підготовку майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів природничих спеціальностей.

Виявлення та оцінювання ціннісних пріоритетів сучасного вчителя природничих дисциплін, розвитку його аксіосфери, дослідження специфіки еколого-ціннісних орієнтацій у процесі його професійної підготовки показало, що ці аспекти набувають сьогодні стратегічного характеру, а їх вирішення є найважливішим і найактуальнішим завданням вищої педагогічної школи.

У теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, що є основою формування системи цінностей у майбутніх фахівців природничих спеціальностей загалом та ціннісного ставлення до навколишнього середовища у молоді зокрема. Це наукові праці, у яких розкрито теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання у вищій школі (Н. Бібік, О. Біда, Л. Білик, Ю. Бойчук, Н. Демешкант, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Онопрієнко, О. Плахотнік, Н. Рідей, Т. Саєнко, С. Совгіра, Г. Сорокіна, Г. Тарасенко та ін.), посилення ролі екологічної домінанти в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл (К. Гуз, В. Ільченко, Г. Пустовіт, С. Шмалей та ін.). Ідеї неперервної екологічної освіти розвиваються у роботах таких вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, як В. Вербицький, Е. Гірусов, М. Дробноход, І. Зязюн, В. Крисаченко, Б. Ліхачов, М. Моїсєєв, Н. Ничкало, Г. Пустовіт, Н. Реймерс, В. Рибалко та ін. Низка наукових робіт, присвячених аналізу проблеми формування екологічної культури, здійснювали такі науковці: І. Грабовська, І. Сафонов, М. Реймерс, Б. Ліхачов, М. Храменко, О. Ожегова, О. Ніконорова, Г. Шведс.

Формування екологічної культури студентів вищих навчальних закладів вивчали Г. Білявський, М. Бойчева, В. Бровдій, М. Грейда, Н. Лисенко, О. Мітрясова, О. Микитюк, Т. Нінова, К. Ситнік, Є. Флешар, О. Чернікова, М. Шаповал, Е. Шапокене, М. Швед. Саме тому М. Моїсєєв вважає, що формування екологічної культури особистості повинне стати незамінною частиною діяльності всієї системи навчання [4].

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки.

На різних етапах дослідження для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: теоретичні (аналіз психолого-педагогічної літератури, контент-аналіз основних понять, узагальнення, моделювання з метою розробки моделі та технології формування екологічної культури вчителів); емпіричні (анкетування, спостереження, письмове та усне опитування, тестування з метою визначення критеріїв і рівнів сформованості екологічної культури, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи) для перевірки ефективності авторської технології формування екологічної культури); прогностичні (метод незалежних експертних оцінок із метою впровадження та апробації розроблених навчально-методичних матеріалів); статистичні (методи математичної обробки кількісних даних дослідження).

Виховання особистості з високим рівнем екологічної культури і свідомості має стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних проблем сучасної України. Найголовнішою метою екологічної освіти у наш час є формування екологічної культури дітей і молоді, що передбачає виконання таких завдань: відродження кращих традицій українського народу, в основі яких лежить тісний взаємозв'язок людини з довкіллям, відродження духовно-почуттєвого розуміння світу природи, формування вміння ухвалювати відповідальні рішення, спрямовані на збереження природи.

Проблема формування екологічної культури – одна з найбільш актуальних проблем на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, від вирішення якої залежить оздоровлення нації в цілому. Процес формування екологічної культури студентів є складним, суперечливим і багатоетапним. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень проблеми, власного теоретичного пошуку виявлено такі структурні елементи екологічної культури: екологічні знання – екологічне мислення – екологічна свідомість – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура.

Реформування змісту вищої освіти в Україні орієнтоване на гуманізацію, екологізацію, що ставить перед системою освіти принципово нові завдання. Екологічна освіта є одним з основних засобів реалізації ідей сталого розвитку держави, зміст якої має ґрунтуватися на українському державотворенні. Суттєвого значення у цьому контексті набуває екологічна освіта, кінцевою метою якої є становлення екологічної культури особистості.

С. Совгіра слушно зазначила, що формування екологічної культури майбутнього викладача, зокрема природничих дисциплін, повинне проходити через: набуття екологічних знань, формування екологічного мислення, світогляду, етичних принципів поведінки у природі, забезпечення підтримки фізичного стану для проведення краєзнавчих екскурсій, експедицій, подорожей, вироблення активної природоохоронної позиції, формування необхідних якостей вихователя. Отже, екологічну культуру вчителя можна визначити: як засвоєння особистістю і постійне збільшення певних екологічних знань і навичок, коли вони органічно поєднуються зі знаннями екологічної ситуації і становлять своєрідний екологічний світогляд; вироблення екологічної свідомості, яка передбачає використання набутих знань у житті та практичній діяльності; здатність особистості творчо мислити та постійно самовдосконалюватися [6, с. 67].

Сьогодні вчені (Ю. Давидов, М. Кисельов, В. Межуєв, Я. Мінкявечюс та ін.) стверджують, що культура не стільки відрізняється від природи, скільки пов'язана з нею культура є людським ставленням до природи [8, с. 33]. Екологічна культура є регулятором людської діяльності. Вона є за своєю суттю своєрідним “кодексом поведінки”, що лежить в основі екологічної діяльності та екологічної поведінки. За змістом її слід розглядати як сукупність знань, норм, стереотипів і правил поведінки людини в навколишньому природному світі [1, с. 115]. У процесі навчання студенти повинні навчитися не лише обґрунтовувати свої світоглядні позиції, а й користуватися здобутими знаннями у повсякденному житті. Отже, чітко простежується світоглядний та прагматичний аспекти. Це й становить основний зміст екологічної освіти на сучасному етапі.

М. Мойсєєв визначає три істотно різних напрями екологічної освіти. Перший – світоглядний, завдяки якому продовжується освітній (виховний) напрям, який було закладено ще в середній школі. Незалежно від тієї галузі діяльності, до якої буде залучений майбутній фахівець, він повинен мати необхідний світогляд, певним чином сформоване філософське підґрунтя для своєї діяльності та емпірично обґрунтоване раціоналістичне бачення в біосфері. У межах другого напрямку розглядається екологічний професіоналізм майбутнього фахівця. Він є орієнтованим на майбутню професійну діяльність студента, зокрема знання ним основних екологічних принципів і новітніх технологій, здатність до раціонального й екологічно доцільного вирішення професійних завдань, урахування усіх природоохоронних вимог. Ця підготовка визначається специфікою навчальних закладів у процесі професійної підготовки фахівців різних галузей. Згідно із третім напрямом, існує необхідність у підготовці фахівців, які здатні вирішувати множинні завдання, що виникають у процесі взаємодії у системі “людина-природа”, фахівців, які володіють системними екологічними знаннями, а також всебічною підготовкою в галузі норм права, економіки та готові до вирішення повсякденних екологічних завдань та глобальних екологічних проблем [3]. За нашим баченням, екологічна освіта – це неперервний процес набуття екологічних знань, умінь і навичок природовідповідної діяльності.

Б. Ліхачов розглядає екологічну культуру як особливе утворення, яке ґрунтується на екологічних знаннях, вмщує глибоку зацікавленість у природоохоронній діяльності, грамотне її здійснення, багатство етично-естетичних відчуттів і переживань, що породжуються спілкуванням із природою [2]. Указуючи на складну структуру екологічної культури, автор виділяє такі основні її аспекти: екологічну культуру – результат діяльності людини із перетворення природного середовища в напрямі, що відповідає фізіологічним та соціальним потребам людини; екологічна культура, яка характеризує рівень розвитку екологічної свідомості у соціальних суб'єктів, починаючи від окремої особистості й закінчуючи людством у цілому, у якому відображено ставлення до природного середовища як життєвонеобхідної екологічної цінності; екологічну культуру – творчу діяльність людей щодо екологічного засвоєння природного середовища, під час якого створюються, зберігаються, розподіляються і споживаються екологічні цінності [2].

І. Суравегіна визначає екологічну культуру як динамічну єдність екологічних знань, позитивного ставлення до них (екологічних настанов, цінностей) та реальної діяльності людини у навколишньому середовищі [7]. На думку дослідниці, необхідним елементом екологічної культури є відповідальність у ставленні до природного середовища.

Проводячи аналіз цієї складної дефініції, Г. Пустовіт визначає екологічну культуру як історично зумовлене явище, що постійно зазнає змін і корекції у світоглядному контексті, є обов'язковою умовою людського буття і виступає як: засіб самоорганізації (матеріальних і духовних) сутніх сил особистості у конкретній екологічній ситуації, який дозволяє на принципах гармонії і доцільності поєднати два світи – природний і соціальний; ціннісно-процесуальна категорія ставлення людини до власних потреб і можливих способів їх задоволення; життєвонеобхідна потреба природних об'єктів як рівноправних партнерів у системі “природа-людина-суспільство”; процесуально-предметне втілення природоперетворювальної діяльності особистості у довкіллі, урахуваючи соціально-екологічні обмеження і корекції росту необґрунтованих потреб людини; умова формування людини нового типу, основою поведінки якої в навколишньому середовищі є норми моралі, глибоке розуміння незаперечної цінності всіх природних об'єктів, неповторності природи та корекція власних життєвих потреб на її користь. На думку автора, екологічна культура особистості кардинальним чином змінює поведінку людини у довкіллі, чим забезпечується стабільне формування екологічної вихованості особистості, а її діяльність не порушує рівновагу у навколишньому середовищі, що призводить до зростання якості життя як нинішніх, так і майбутніх поколінь [5, с. 64–65].

На думку Є. Флешар, екологічна культура – це особливе особистісне утворення, що складається з таких елементів, як здатність бачити специфіку та складність природних явищ, знаходити в них взаємозумовлені зв'язки й правила поведінки з ними; цілісність знань про навколишнє середовище; здатність логічно мислити у межах екологічної безпеки; готовність до застосування законів, що охороняють навколишнє середовище; здатність до створення конструктивних етичних положень, які регулюють відносини людини з навколишнім природним середовищем; здатність нести відповідальність за збереження навколишнього середовища [9].

Формування екологічної культури полягає у наданні студентам екологічних знань, формуванні екологічного стилю мислення, вивчення правил доцільної поведінки та здорового способу життя. Виходячи з цього, можна виокремити такі критерії оцінювання екологічної культури студента: екологічні знання, екологічні мотиви і цінності, поведінку в природі, посильну участь в екологічній діяльності. Одним зі шляхів формування екологічної культури студентів є екологізація змісту навчальних предметів. Водночас виховання екологічно культурної особистості передбачає докорінну перебудову мислення і поведінки. Формування екологічної культури не мислимо без усвідомлення єдності людини і природи. Природне довкілля – це не просто природне середовище існування, а форма, в якій відбувається зростання людини як повноцінної особистості. Тому найважливішим ланцюгом у процесі формування екологічної культури є польові практики з природничих дисциплін, у зміст яких вміщені завдання комплексного вивчення рослинного і тваринного світу. Важливим показником екологічної культури студента є його суспільно значущі дії та вчинки, тому особливої ваги у формуванні екологічної культури набуває виховна діяльність педагогічних закладів вищої освіти, яка зосереджується на конкретних етичних нормах, що має особистісний сенс для студента.

На наш погляд, поняття “екологічна культура” має широкий зміст, бо в нього, разом із природними, вміщені й соціальні чинники, що відображають матеріальне та духовне виробництво, соціальну діяльність людей і визначають організацію суспільства. Специфіка екологічної культури визначається своєрідністю діяльності, широким спектром функцій, що виконуються.

Висновки. Ми зробили висновок про необхідність вміщення у зміст екологічної культури таких компонентів: еколого-ціннісних орієнтацій, еколого-значущих знань, еколого-орієнтованих відносин, еколого-виправданої практичної діяльності. Структура екологічної культури відображає аксіологічно-інформаційно-емоційно-діяльнісну сутність загальної культури, співвідноситься з цілісним освітньо-виховним процесом, у якому вона може бути сформована. Екологічна культура майбутнього вчителя природничих спеціальностей – це інтегральне утворення, що формується у процесі професійної освіти у закладі вищої освіти й ґрунтується на екологічних знаннях і вміннях, екологічній свідомості, екологічному стилі мислення та діяльності, які проєктуються на його професійну діяльність. Стиль розкривається у поєднанні таких фізичних, психологічних та соціокультурних якостей, які дозволяють на всіх рівнях життєдіяльності зберігати органічний зв'язок із природою. Екологічна культура особистості вчителя виявляється у свідомості, мисленні, поведінці. На основі узагальнення теоретичних підходів визначено особливості формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей: на рівні особистості – формування навичок повсякденної екологічно виправданої поведінки у побуті та професійній діяльності, уміння передбачати соціальні й екологічні наслідки економічних рішень; на рівні групи – урахування у змісті робочих програм професійно орієнтованих дисциплін складників сталого розвитку, використання інноваційних педагогічних технологій освітнього процесу для інтеграції економічного, соціального та екологічного складників сталого розвитку, проведення практик (навчальної, виробничої) на підприємствах, що застосовують безвідходні технології виробництва, розвиток людини у природі як мета й критерій соціально-економічного прогресу, формування системи уявлень про цінність природних ресурсів, стратегію сталого розвитку, проблеми збереження здоров'я та навколишнього середовища.

Результати аналізу, консультацій із викладачами, вивчення досвіду інших навчальних закладів дали змогу зробити висновок, що у межах будь-якої однієї дисципліни формування екологічної культури не може відбуватися сповна, екологічна освіта має міжпредметний характер, тому під час вивчення дисциплін циклу загальноприродничої та професійної підготовки є досить значні можливості для формування екологічної свідомості та культури, а також загальнолюдських цінностей, якими повинні керуватися студенти природничого факультету.

Використана література:

1. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія та практика : навчальний посібник. Київ : Заповіт, 1996. 352 с.
2. Лихачев Б. Т. Экология личности. *Педагогика*. 1993. № 2. С. 19–24.
3. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизованные разломы. Эколого-политический анализ. Москва : МНЭПУ, 1994. 47 с.
4. Моисеев Н. Н. Историческое развитие и экологическое образование. Москва : МНЭПУ, 1995. 52 с.
5. Пустовит Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Київ ; Луганськ : Альма-Матер, 2004. 540 с.
6. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2000. 160 с.
7. Суравегина И. Т. Методические системы экологического образования. *Советская педагогика*. 1988. № 9. С. 31–35.
8. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти : монографія. Черкаси, 2006. 308 с.
9. Флешар Е. Дидактичні основи підготовки студентів – майбутніх вчителів-біологів до реалізації екологічної освіти : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2000. 30 с.

References

1. Krischenko V. S. Ecological Culture: Theory and Practice: Teach. manual. K.: Testament, 1996. 352 pp.
2. Likhachev B. T. Ecology of personality. *Pedagogics*. 1993. № 2. P. 19–24.
3. Moiseev N. N. Modern anthropogenesis and civilized faults. Ecological-political analysis. M.: MNEPU, 1994. 47 p.
4. Moiseyev N. N. Historical development and ecological education / N. N. Moiseev. Moscow: MNPEU, 1995. 52 p.
5. Pustovit G. P. Theoretical and methodological foundations of ecological education and education of pupils of grades 1-9 in extracurricular educational institutions: monograph. K.-Lugans: Alma-Mather, 2004. 540 p.
6. Sovhira S. V. Preparation of the future teacher for environmental education of senior pupils (on the local lore material): diss. Cand. Sciences: 13.00.04. Uman, 2000. 160 p.
7. Suravegina I. T. Methodical systems of ecological education. *Soviet pedagogy*. 1988. № 9. P. 31–35.
8. Tarasenko G. S. Interconnection of aesthetic and ecological teacher training in the system of vocational education: monograph. Cherkasy, 2006. 308 p.
9. Fleshar E. Didactic Fundamentals of Preparing Students-Future Teachers-Biologists for the Implementation of Ecological Education: Author's abstract. dis ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.02. K., 2000. 30 p.

Гончарук В. В. Формирование экологической культуры будущих учителей естественных специальностей

Формирование экологической культуры будущих учителей является частью их профессиональной подготовки. Возникает необходимость внесения эффективных изменений в содержание и методы подготовки специалистов в соответствии с их будущей деятельностью. В статье раскрыта проблема формирования экологической культуры будущих учителей естественных дисциплин в учреждении высшего образования. Процесс усовершенствования экологической культуры в студентов педагогического направления подготовки должен осуществляться системно, реализуя конструктив трех ведущих факторов: экологического образования, экологического воспитания, эколого-практической деятельности. Исследованы основные условия обеспечения экологической культуры студентов, какие создают объективные возможности разработки определенной педагогической системы. От качества подготовки будущих учителей будет зависеть уровень культуры и нравственности будущих поколений.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологическое воспитание, организация учебно-воспитательной работы, педагогические условия, педагогическая система.

Honcharuk V. V. Formation of ecological culture of future teachers of natural specialties

Formation of ecological culture of future teachers is the part of their training. There is an objective need for making effective changes to the content and methods of training specialists according to their future performance. The article discusses the need to improve the formation and development of ecological culture of future teachers of natural sciences in the institution of higher education. The formation of ecological culture of students of pedagogical direction of training should be carried out systematically, realizing constructive three major factors: environmental education, environmental upbringing, ecological practice. We study the basic conditions for the formation of ecological culture of students, creating objective possibilities of the development of educational system of signification the process. The quality of training of future teachers will depend on the level of culture and morality of future generations.

Key words: ecological education, ecological culture, ecological upbringing, organization of educational work, pedagogical terms, pedagogical system.